

המבנה הספרותי, התפתחות העלילה ומלאכת המספר במגילת רות

מאת

משה גרסיאל

דעה מקובלת היא שמגילת רות לפי אופיה הספרותי הריהי סיפור קצר¹. היא תואמת את ההגדרות ה"כמותיות" המיכניות שנתנו בו חוקרי הסיפור הקצר, כגון זו שיהא הסיפור נקרא ברצף אחד ובפרק זמן סביר²; ואף את ההגדרות שהן פועל יוצא מכך והגוגעות לאופיו הספרותי: שיהא הסיפור מרוכז בעלילתו, מצומצם בדמויותיו ושהיו בו אחדות הרושם ו"הבשורה"³. ועוד ניתן להבחין במגילת רות בהתפתחות העלילה בדרך האופיינית לרבים מסיפורי העלילה הקצרים והאופיינית גם לסיפור העלילה הבדיוני (fiction) בכללו, דהיינו שלבי התפתחות כדלקמן: 1. רקע ומצע לעלילה. 2. הצגת הבעיה או יצירת הקונפליקט. 3. הסתבכות הבעיה או העמקת הקונפליקט. 4. שיא. 5. התרה ופיתרון. 4. סכימה זו עשויה, כמובן, להשתנות או להתפתח בכיוונים רבים ובגיונים שונים בכל סיפור וסיפור. במאמר זה מבקשים אנו לבחון את הטכניקה המיוחדת שבהתפתחות העלילה במגילת רות ואת הקשר שבין המבנה המיוחד לה ובין "בשורתה".

(א)

הסיפור פותח בהקדמה קצרה המעמידה את הרקע והמצע לעלילה: הרעב גורם למשפחת אלימלך להגר לשדה מואב. אלימלך איש נעמי נפטר ואילו בניו מחלון וכליין נושאים נשים מואביות ומשתקעים בניכר. ואולם האסונות אינם מרפים מהמשפחה: "וימתו גם שניהם מחלון וכליין ותשאר האשה משני ילדיה ומאישה" (א', ה). שלא בדומה לטרגדיה היוונית שבה האירועים מתפתחים ומואצים אל

1 קביעה זו מקובלת על חוקרי ספרות מכאן ועל חוקרי ספרות תנ"כית מכאן, ראה למשל: H. E. Bates, *The Modern Short Story: A Critical Survey*, Boston 1972, p. 13; W. F. Thrall & H. Hibbard, *A Handbook to Literature*, N.Y. 1936, p. 404; O. Eissfeldt, *The Old Testament: An Introduction*, Oxford 1965, p. 480—481; E. F. Campbell, *Ruth (The Anchor Bible)*, N.Y. 1975, p. 3 f.

2 Edger Allan Poe, in J. A. Harrison (ed.), *The Complete Works of Edger Allan Poe*, vol. XI, N.Y. 1965, p. 108.

3 על ההגדרות השונות בדבר אופיו של הסיפור הקצר ועל הקשיים שאין אף אחת מהן מסוגלת לכלול את כל ההתפתחויות והגיונים של הסיפור הקצר — עיין בהקדמתו של Bates הנ"ל.

4 על שלבי התפתחות אלה האופייניים לעלילת הסיפור הבדיוני (ובכלל זה לסיפור העלילה הקצר) — ראה: C. Brooks & J. T. Purser & R. P. Warren, *An Approach to Literature*, N.Y. 1952, p. 26—27.

[2] המבנה הספרותי, התפתחות העלילה ומלאכת המספר במגילת רות

הקטאסטרופה שבסיום, הרי סיפורנו מעמיד את הבעיה הטראגית מיד לאחר ההקדמה. הבעיה היא בעיית ה"אלמון והשכול", שהיא מוטיב נפוץ בספרות העתיקה ובסיפורנו חמורה הבעיה מפני שנראה הדבר כאילו אין סיכוי סביר שיהא המשך למשפחת אלימלך. ובכל זאת מתפתח הסיפור – תוך כדי תהפוכות ונסיגות – לקראת פיתרון. מבנה זה ותפיסה זו הם היפוכן של הטראגדיות היווניות, שבהן נסחף האדם אל מר גורלו, בלא שיהא בכוחו או בכח ידידיו להושיעו. כפי שנראה להלן, הרי בסיפורנו הצירוף של אמונה בחסד ה' ובחסדי אדם מעמיד פיתרון אפילו לבעיה טראגית מעין זו שלפנינו.

במבט ראשון דומה, שעלילתנו מתפתחת נהדרגה מבעיית ה"אלמון והשכול" אל ה"גאולה". הצעד הראשון הוא שיבתן של נעמי ורות לבית לחם. בשלב השני נפגשים רות ובוועז בשדהו בעת הקציר ונקשרים ביניהם יחסים של הערכה הדדית. בשלב השלישי בעת מיפגש הלילה בגורן לוחצת רות על בוועז לקיים בה מצוות ה"גאולה", ובוועז מביטח לדון בדבר עם גואל קרוב ממנו; ואילו בשלב האחרון, אחרי הדיינות זו נושא בוועז את רות לאשה וחוזר ומקים את אילן היחש המשפחתי. באפיוודות אלה ניכרת התפתחות הדרגתית והתקדמות של צעד אחר צעד מן הבעיה הטראגית ועד לפתרונה.

ואולם עיון מעמיק וצמוד לשלבים השונים, לאפיוודות ולסצינות שבתוכן, מעלה שבכל שלב התקדמות טמון מפח נפש הן לגיבורי הסיפור והן לקורא. המספר אמנם מקדם את העלילה צעד אחר צעד, אף מעורר ציפיות בלב הקורא לפיתרון מהיר ומייד – ואולם מסתבר שבדומה לגיבורי הסיפור, כך גם הקורא מופתע מהסתבכויות בלתי צפויות בכל אחד משלבי העלילה. בדרך זו משמר המספר את המתה מכאן ומפתח את תפיסתו, שאין אדם נושע אלא על ידי מאמץ ממושך ובדרך תהפוכות ובעזרת ה' מכאן. להבנה מקיפה יותר של מלאכת המספר נעין בארבע האפיוודות: בדרך בואכה בית לחם; בשדה בוועז; בגורן; ובשער העיר.

(ב)

טכניקה זו של התפתחות ותנועה לקראת פיתרון, המסתיימת בנסיגה ובאכזבה בכל שלב התפתחות, בולטת היטב כבר באפיוודת השיבה לבית לחם. תיאור היציאה נוטף תקווה: הכתוב מציין, כי נעמי "שמעה בשדה מואב כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם" (א', ו). האסוציאציה בין "לחם" ל"בית לחם" אף היא מעוררת ציפייה לקראת השיבה לבית לחם. גם הניגוד בין "שדה" ובין "בית" במונחים "שדה מואב" ו"בית לחם" מטפח ציפייה ותקווה לקראת השיבה הבייתה⁵. שימוש התכוף של

5 הסיפור התנ"כי הקרום ביותר למגילת רות הוא סיפור הפרווה המשמש מסגרת לספר איוב. ואולם בעיית הערירות, שכמוה כבעיית השכול, היא מוטיב ידוע בסיפורי האבות. בכתבי אוגרית מחזיק האל מות את שבת השכול והאלמון. הוא הורג את בעל הגורם לשור אביו להתאבל עליו ולסופדו. מוטיב השכול הוא נושא מרכזי גם בעלילת דנאל ואקתה.

6 על הניגוד בין "שדה מואב" ובין "בית לחם" עמד כבר ג. כהן והוא מוסיף לכאן גם את ה"בית", במובן משפחה, שבנה בוועז כנאמר: "ויהי ביתך כבית פרץ" (ד', יב). ראה: ג. כהן, עיונים בחמש המגילות, ת"א תשל"א, עמ' 13. השווה גם: י. בכרך, אמה של מלכות, ירושלים תשל"ד, עמ' 23.

הפועל "שוב" באפיזודה זו הופך את השיבה כצעד חיובי לקראת פיתרון. בקונפליקט הראשון שבאפיזודת השיבה מעורבות שלוש הנשים: נעמי וכלותיה: ערפה ורות. בעוד הכתוב מספר, כי השלוש הולכות בדרך "לשוב אל ארץ יהודה" (א', ז), הרי נעמי מבליטה את ההבדל, שאין זו אלא שיבתה שלה – אך לא של כלותיה⁸ וכך היא משדלת אותן: "לכנה שבנה אשה לבית אמה" (א', ח), ואילו הן מסרבות: "כי אתך נשוב לעמך" (א', י); ושוב מפצירה בהן נעמי: "שבנה בנתי למה תלכנה עמי... שבנה בנתי..." (א', יא-יב). אחרי פרידתה של ערפה מבקשת נעמי לשכנע גם את רות באומרה: "הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה שובי אחרי יבמתך" (א', טו), אך רות משיבה: "אל תפגעי בי לעזובך לשוב מאחרך..." (א', טז). שימוש החוזר של הפועל "שוב" מבליט אפוא את הניגוד: נעמי היא השבה לארצה, לעמה ולאליה – לא כן כלותיה, האמורות לשוב מאחריה לבית אמן, לעמן ולאליהן. בקונפליקט זה מנסה נעמי לשכנע את כלותיה גם בחוסר ההגיון שבמסירותן ובדבקותן בה. היא מצביעה על חוסר תקווה לבנות מחדש את המשפחה בדרך הייבום "העוד לי בנים במעי והיו לכם לאנשים..." (א', יא-יג). בכך הצליחה נעמי לסגור את מעגל השכנוע: על הכלות לחזור לעמן – רק שם יש להן סיכוי לבנות את עתידן מחדש, לא כן הדבר אם תלכנה אחרי נעמי.

ערפה, הדמות האמצעית שבקונפליקט, אכן משתכנעת לבסוף בצידיקת הטיעון, והיא נפרדת מנעמי, מכאן ואילך אין למספר כל עניין בה. ואולם תיאור פרידתה יצר ניגוד בין ערפה שנפרדה ובין רות שדבקה בחמותה, אלא שאין זה ניגוד בין השלילה ובין החיוב⁹, אלא בין גישה רציונלית, המיוצגת ע"י ערפה (ודברי השכנוע של נעמי), ובין דבקותה של רות שהיא מעבר לכל הסבר ומעבר לכל שיקול תועלת כלשהו. אכן בדברי תשובתה של רות לנעמי אין כל הסבר הגיוני או תועלת לדבקותה בנעמי. יתירה מזו אין בדבריה אפילו צל של תקווה. היא חותמת תשובתה בתיאור קודר: "...באשר תמותי אמות ושם אקבר כה יעשה ה' לי וכה יוסיף כי המות יפריד ביני ובינך" (א', יז).

מסירותה של רות לאם בעלה המת מתאפיינת גם על-ידי השימוש התכוף בפעלים הניגודיים "דבק" ו"עזב". רות "דבקה" בחמותה וסירבה להיענות להפצרותיה לעזובה בהשיבה: "אל תפגעי בי לעזובך" (א', טז); ובאורח שונה חוזר בעוז ומשבחה: "ותעזבי אביך ואמך..." (ב', יא). כמה פעמים חוזר אחר-כך הכתוב שרות "דבקה" בנערות בעז (ב', ה, כא, כג). ראוייה לציין העובדה, כי לשונות "דבק" ו"עזב",

7 על שימושו של השורש "שוב" כמלה מנחה באפיזודה זו ראה בפרושו של קמפבל (הנ"ל בהערה 1), עמ' 79–80.

8 אכן סידרת הפעלים בלשון יחיד: "ותקם", "ותשב", "ותצא" (א', ו) מלמדים כי הן היוזמה והן השיבה הם של נעמי. והשווה להלן בחתימת האפיזודה "ותשב נעמי", אם כי אחר-כך מייחס המספר את לשון "שוב" גם לרות: "... ורות המואביה כלתה עמה השבה משדה מואב" (א', כא). וכך בפשטות רואה את הדבר גם הנער הניצב על הקוצרים (ב', ז).

9 זו התפיסה הבאה לידי ביטוי במדרש: שם האחת ערפה – שהפכה עורף לחמותה (רו"ר ב'; תנחומא בהר ח). ואולם נראה, כי כל טיפוס הניגוד שמיוצגים במגילה: ערפה, הנער הניצב על הקוצרים, הנואל האחר – אינם ניגודים שבין הרשע והחסיד, כי אם בין האדם המצוי ובין אציל הרוח: האדם הבלתי מצוי. לגישה דומה עיין: י. עמיר, צורתו הספרותית של ספר רות, מולד, כרך ב (תשכ"ט), עמ' 498; ש"ד גויטיין, עיונים במקרא, ת"א תשי"ח, עמ' 53.

המביעים ניגוד בין בית האב והאם מכאן ובין בית הבעל מכאן, משמשים גם בחתימת סיפור זיווגו של אדם הראשון לחיה, והכתוב קובע: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו (השווה דברי בועז: "ותעזבי אביך ואמך...") ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב', כד). ואולם דבקוה של רות באם בעלה, לאחר מות אישה, ובהעדר תקווה לבניין מחודש של המשפחה, מבליטה נאמנות וגדיבות רוח מעבר לחובתה¹⁰. שיבתה של נעמי ודבקוה רבת החסד של רות בחמותה מקדמות אמנם את התפתחות העלילה, אף ניסכות תקווה בלב הקורא, אלא שכל רושמה של ההתקדמות נפוג בסצינה המתארת את בואן של השתיים לבית לחם: "ויהי כבואנה בית לחם ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה וזאת נעמי" (א', יט). הציפייה, כי השיבה לבית לחם תהיה חזרת הבת האובדת למולדתה ולחוג קרוביה ומכריה, נכזבת לנוכח גילויי השמחה לאיד המשתקפים בהתרגשות הכללית של 'כל העיר' וברכילות הנשים. נעמי עצמה מסכמת את מר גורלה באלגיה: "ותאמר אליהן אל תקראנה לי נעמי קראן לי מרא כי המר שדי לי מאד אני מלאה הלכתי וריקם השיבני ה' למה תקראנה לי נעמי וה' ענה בי ושדי הרע לי" (א', כ, כא).

הניגוד בין ה'הליכה' ובין ה'שיבה' סוגר את המעגל הראשון: למן פתיחת הסיפור ועד לחתימת האפיזודה הראשונה. בהקדמה קוראים אנו על הרעב ועל הליכתו של אלימלך לשדי מואב, ואילו בסיום האפיזודה הראשונה (א', כב) בא הסיכום: "ותשב נעמי ורות כלתה עמה השבה משדי מואב והמה באו בית לחם בתחילת קציר שעורים". ה'קציר' מול ה'רעב' וה'שיבה' מול ה'הליכה' אינם עוזרים להפיג את האכזבה והיאוש הקשים שבדברי נעמי: "אני מלאה הלכתי וריקם השיבני ה'..." (א', כא). ההליכה הייתה מרצון ומתוך שפע, אך השיבה מאולצת על-ידי ה' ובהוסר כל. בהזכירו בפסוק המסכם והחותם גם את רות המואביה, כלת נעמי, רומז לנו המספר, שמכאן ואילך הבעיה הטראגית שוב אינה בעייתה של נעמי לבדה, אלא היא עתה גם בעייתה של רות. הבעיה לא באה על פתרונה בשיבתן של השתיים לבית לחם.

(ג)

האפיזודה השנייה, בשדה בועז (ב', א-כג), מבליטה פעם נוספת את הטכניקה המיוחדת האופיינית למספר המעורר ציפיות ותקוות ומבטלן וגורם על-ידי-כך למפח נפש לגיבורי הסיפור ולקוראיו כאחד.

הציפיות עולות כבר בפתיחת האפיזודה השנייה. בתחילתה באה אקספוזיציה, היינו ידיעות רקע הנמסרות לקוראים באורח ישיר על-ידי המספר. אקספוזיציה זו מהווה כאן הקדמה סיפורית¹¹. המספר מוסר ידיעות רקע על בועז, שחשיבותן תבלט במהלך הסיפור: "ולנעמי מודע (ק') לאישה איש גבור חיל ממשפחת אלימלך ושמו

10 סיפור רות מעלה אסוציאציות לשוניות לסיפור נישואי רבקה. ואכן אשיותן של שתי הנשים מתאפיינת על ידי מעשה חסד מעבר למצוי. על ההקבלות בין רות לסיפור נישואי רבקה עיין: מ. ויינפלד, מגילת רות — תכליתה ורקע חיבורה, טורי ישורון, כרך א (תשכ"ו), עמ' 12; הנ"ל, ערך רות, אנצ"מק ז, טור 340; ג. כהן (הנ"ל בהערה 6), עמ' 24-28.

11 ההקדמה הסיפורית, היינו מתן אינפורמציה רקע שחשיבותה תבלט במהלך הסיפור, היא תופעה מצויה בסיפור המקראי, ראה למשל: מ. גרסיאל, פרשת אהוד בן גרא, בקובץ הגות במקרא, כרך שני, ת"א תשל"ו, עמ' 68.

[5]

משה גרס יא

בעו" (ב', א). הגדרתו של בועז כ'מודע' מציינת כנראה קירבה משפחתית לאלימלך, ואולי היה אפילו אחיו¹². אבל קשה היא התוספת "ממשפחת אלימלך". אם נפרש משפחה שבכאן בהוראה הרחבה: ענף שבטי הכולל מספר בתי אב המתייחסים לאב קדמון¹³, הרי שאין חידוש בדברי המספר שיש בו עניין לעלילה. ואולי יש לראותו כצירוף שלם: "איש גבור חיל ממשפחת אלימלך" – ללמדנו שדרך כוכבו של בועז במשפחתו, כלומר הפך להיות לבית אב עצמאי ונכבד בתוך הענף השבטי שאליו התייחס גם אלימלך. אלא שעדיין יש מקום לשאול: לשם מה חזר המספר לציין זאת גם ב-ב', ג? לפיכך יתכן שמשפחה שבכאן באה בהוראה מצומצמת, כשימוש של שם זה היום, והיא מציינת קירבת דם הדוקה (השווה: שמות י"ב, כא). ואולם לא רק את ייחשו ואת קירבתו המשפחתית מציין המספר אלא גם את מעלת מעמדו בחברה: "איש גבור חיל", שמשמעו איש בעל מעמד ונכסים¹⁴. להגדרה זו תתווסף משמעות, כאשר בועז עצמו יחזור בלא יודעין על הגדרה זו של המספר בהעריכו כך את רות: "כי יודע כל שער עמי כי אשת חיל את" (ג', יא); ואף הזקנים יברכו: "ועשה חיל באפרתה" (ד', יא). אבל אפילו איננו מודעים עדין למשמע התהודה האסוציאטיבית העולה רק מכתובי ההמשך, ברור למדיי כי בהקדמתו מטפח המספר את דמותו של בועז: קובע את קירבתו ומעורר ציפיות שממנו תבוא הישועה.

מכאן ואילך דומה הדבר, שהתפתחות העלילה מואצת האצת יתר לקראת הפיתרון. רות המואביה מבקשת רשות מנעמי: "אלכה נא השדה ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו" (ב', ב). והשווה להלן דבריה לבעוז: "מדוע מצאתי חן בעיניך להכריני" – ב', י; "אמצא חן בעיניך אדני כי נחמתי – ב', יג). היא מזדמנת ב"מקרה" לחלקת השדה אשר לבעוז¹⁵, והמספר טורח להזכירנו פעם נוספת שבעוז הוא "ממשפחת אלימלך". ובמהירות רבה נקשרים האירועים: בועז מגיע לשדה ואחרי חילופי ברכות נימוסין עם הקוצרים אינו דן בהספק עבודה ותכוננה וכיוצ"ב, אלא שאלתו הראשונה – כך מפתח המספר את סיפורו – היא: "למי הנערה הזו?"

עיקוב פורתא בהתפתחות החיובית נוצר בדברי תשובתו של הנער הניצב על הקוצרים. לפי הערכתנו, נתכוון הממונה לגותה ואלה הסימנים לכך: אינו קורא בשמה, אף אינו מציין קירבתה לנעמי, לגביו היא סתם "נערה מואביה השבה עם נעמי משדה מואב" (ב', ו) – האנונימיות, תוך הבלטת המוצא הזר, משקפים יחם של זלזול. ועוד טורח הממונה להטעים, שהיא סוטה מהמקובל, שאין ללקוט בין העומרים (השווה להלן ציוויו של בועז: "גם בין העומרים תלקט ולא תכלימוה" – ב', טו). ואם כך התמדתה ושהייתה הממושכת בשדה מתפרשות בפי הממונה לגנאי: נערה מואביה זו

12 נוקטים אנו את נוסח הקרי, תואר זה מופיע עוד ב'ג', ב, ומחוץ למגילה במשלי ז', ז – באותו כתוב מופיע התואר בהקבלה לאחותי. ולהלן במגילה אומר בועז: "חלקת השדה אשר לאחינו אלימלך ..." (ד', ג) – אם לא נתפס 'אחינו' שבכאן בהוראה רחבה, הרי שהיו אחים. וכך נדרש בחז"ל: "טוב ואלימלך ובעז אחים היו" (רו"ר ז', ב). לתפיסה שונה – ראה פרושו של קמפלר הנ"ל בהערה 1, עמ' 89–90.

13 עיין: י. ליוור, ערך משפחה, אנצמ"ק ה, טורים 582–588.

14 עיין ש"א ליונשטם, ערך גבור חיל, אנצמ"ק ב, טור 397.

15 שאין זה מקרה, אלא הכל נתפס במגילה כמכוון עליידי ההשגחה העליונה – עיין: מאמרו של מ. וינפלד (הנ"ל בהערה 10), עמ' 11–12 וכן: R. M. Hals, The Theology of the Book of Ruth, Philadelphia 1969 (es. p. 11 f.).

היא מיטרד. הנער הניצב על הקוצרים הוא הנער המצוי, הדואג לאינטרסים של מעבידו. הוא משמש באפיוודה זו מה ששימשה ערפה באפיוודה הקודמת ומה שישמש הגואל האחר באפיוודה שבשער העיר. הללו מבליטים את ייחודם ואצילותם של רות מכאן ושל בועז מכאן מול דפוסי ההתנהגות הסטנדרטיים¹⁶.

ואולם בועז אינו מפרש זאת לגותה, אדרבה הוא ממליץ לפניה ללקוט בשדהו ואף מצווה על הנערים שלא יפגעו בה ומתיר לה לשתות מכליהם. ומשהיא שואלת: "מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נכריה" (ב', י), משבח אותה בועז על דבקותה היוצאת מגדר הרגיל בחמותה, בעוזבה את משפחתה ומולדתה ובהצטרפה לעם אחר ולאלהי ישראל (ב', יא-יב). שלוש פעמים חוזרת רות על הביטוי 'מצא חן בעיני' (ב', ב, י, יג). בכך מטפח המספר את הציפייה לנישואים קרובים בין השניים. ובדברי התודה של רות: "אמצא חן בעיניך אדני כי נחמתני וכי דברת על לב שפחתך ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך" (ב', יג) נשמעת רמיזה שהיא מעין האירוניה הדרמטית, אלא שכאן היא בעלת משמע חיובי. כלומר לפנינו טכסיס ספרותי: המספר רומז למשמע נוסף בדברים הנאמרים – משמע שנעלם אפילו מעיני הדובר, ואינו מובן אלא למספר ולקוראיו. רות אינה מתכוונת אלא להודות לבעז על שהפלה אותה לטובה ונתנה מעט למעלה ממעמד שפחותיו, ואולם הקורא נרמז, שרות עתידה לזכות במעמד גבוה הרבה מזה: במעמד הגברת – אשת בועז. רות ניבאה ולא ידעה מה ניבאה, אבל המספר וקוראיו מודעים לנרמז.

בעת האוכל קובע לה בועז מקום לסעוד בצד פועליו והוא עצמו ניצב עליה לשרתה. ולאחר מכן שלא בנוכחותה מצווה בועז את נערי לנהוג בה כבוד ולעזור לה באופן סמוי בלקט: להתיר לה ללקוט בין העומרים ואפילו לשמוט במתכוון שיבלים (ב', טו, טז) – וכל זאת כדי שירבה מאוד הלקט שתלקט. אכן יום אחד של מיפגש בין השניים הניב תוצאות מעל ומעבר ללקט השיבלים המוצלח. באותו יום נתודעה רות לבעז וחלה ביניהם התקרבות שלווה במחוות הדדיות. תיאור זה, בצירוף לרמיזות המספר, יוצרים ציפייה גוברת והולכת לפיתרון מייד: הנה בועז עומד לשאת את רות. יחד עם זאת באותו יום, בהיות רות בשדה, עדין לא הייתה מודעת למחשבות אלה ולציפיות שעורר המספר בקוראיו. הנתון העיקרי לא היה ידוע לה, היינו שבועז ממשפחת אלימלך הוא. גם מחווה נוסף של בועז, ציווי לנערי, היה שלא בנוכחותה (טו-טז) – המספר הוא שמסר על כך לקוראיו.

רק לעת הערב, בשוב רות מן הלקט המוצלח לבית חמותה ובמשך השיחה בין השניים, מתבררת משמעות האירועים גם לגיבורות הסיפור, לנעמי ולרות. אחרי שמסרה רות את שמו של בועז כבעל השדה הנדיב, באה תגובת נעמי כדלקמן:

ותאמר נעמי לכלתה: ברוך הוא לה'

אשר לא עזב חסדו את החיים ואת המתים

ותאמר לה נעמי קרוב לנו האיש

(ב', כ)

מגאלנו הוא

16 והשווה מאמרו של י. עמיר (הנ"ל בהערה 9), עמ' 501. עמיר אמנם מוצא שערפה והגואל מבליטים בהתנהגותם המצויה את הניגוד המתואר ברוחב ליבם של עמיתיהם, רות ובעז, ואולם את הנער הניצב על הקוצרים רואה עמיר – שלא בדומה להסברנו למעלה – כמי ש"למד מאדונו להאיר פנים לבריות ולתת דעתו על מעלותיו של הוולת".

[7]

משה גרסיאל

דברי נעמי נמסרים לנו בשתי יחידות דיבור המובדלות על-ידי כפל הציון 'ותאמר' אעפ"י שהדוברת לא התחלפה¹⁷. בחטיבת הדיבור הראשונה היא מברכת את ה' ובהזכירה את החסד למתים נרמות התקווה, שבועז עתיד לבנות מחדש את המשפחה, שאם לא כן מה טעם ראתה להזכיר כאן את המתים. ואולם רות מביעה השתוממות אילמת: היא אינה רואה את הקשר שבין בועז ובין החסד למתים, לגביה בועז הוא רב חסד רק לגבי החיים בנדיבותו הרבה בעת הלקט. לפיכך באה מפיה של נעמי יחידת הדיבור השנייה להבהיר לרות את הנתון העיקרי שנעלם מעיניה, כי בועז הוא קרוב משפחה ואפילו – הפעם במפורש – אחד מהגואלים. בהצהרה זו מתגברת מאוד הציפייה לגאולת המשפחה, והפעם שותפות לקוראים גם גיבורות הסיפור. רות עצמה נתפסת לתקווה ומוסיפה: "גם כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדבקין עד אם כלו את כל הקציר אשר ליי" (ב', כא). מוזאת משתמע שרות אכן מצפה להתרחשות חיובית במשך זמן הקציר. אלא שכאן נעמי רבת הנסיון ושביעת האכזבות נוהרת שלא לעורר ברות אשליות; וכדי למנוע ממנה את כאב האכזבה היא מנמיכה עד מאוד רמת הציפיות באומרה: "טוב בתי כי תצאי עם נערותי ולא יפגעו בך בשדה אחר" (ב כב). שוב אין נעמי מטפחת תקוות חיוביות, אלא מעודדת את רות לצאת לשדהו של בועז, כדי למנוע ממנה פגיעות והשפלות בשדות אחרים. התקווה ליתרון נשתיירה בליבה של נעמי אלא שהיא מהססת עתה לתת לה ביטוי מפורש והיא ממתינה להתרחשויות נוספות בהמשך הקציר.

אכן בדין ריסנה נעמי את עצמה ואת כלתה מהתפסות לתקוות שווא, מפני שסיום האפיזודה, המתואר מיד אחרי שיחה זו, מהווה אכזבה מרה לגיבורות הסיפור ולקוראים כאחד: "ותדבק בנערות בעז ללקט עד כלות קציר השעורים וקציר החטים ותשב את חמותה". כל יוזמתה של רות, שיחתה עם בועז ודבקותה בנערות בועז במשך כל הקציר – כל אלה לא הביאו לגאולה הנכספת ולנישואי בועז ורות, וסופן של כל היוזמות "שיבה" בבית של הכלה עם החמות. הציפיות והתקוות שעורר המספר במשך כל מהלך תיאור אפיזודה זו נכזבות למקרא המשפט האחרון החותם אותה.

(ד)

גם באפיזודה השלישית (פרק ג') ניכר המיבנה הסיפורי, שבו מביא המספר את קוראיו למתח גובר ועולה ולציפייה לפיתרון מהיר; ואף כאן מתברר שאין פיתרון מיידית מוזמן לגיבורים ברוח משאלות הלב. בדומה לאפיזודה הקודמת כך גם האפיזודה השלישית נפתחת ביוזמה¹⁸. באפיזודה

17 על טכניקה זו מרבה לדון נחמה ליבוביץ בגליונותיה ובעיוניה. ראה למשל: עיונים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ז, עמ' 317–318, הערה 7.

18 ברטמן עמד על הדמיון החיצוני שבין הפתיחות לאפיזודות, היינו על יסוד הבקשה: באפיזודה השנייה רות מבקשת לצאת וללקוט ומקבלת רשות מנעמי; ובשלישית – נעמי היא המבקשת מרות ללכת הגורנה. דמיון זה אינו אלא פרט אחד במעגלים של סימטריה שהוא מוצא ביחידות הסיפוריות השונות במגילת רות. כמה ממימצאיו מתקבלים על הדעת, לעיתים תוך צורך בשינוי הסבר ובהעמקה נוספת, וכמה נראים מאולצים לצורך השלמת התיוה בדבר הסימטריה שבמגילה. עיין: S. Bertman, Symmetrical Design in the Book of Ruth, JBL 84 (1965), p. 165–168.

הקודמת הייתה זו יוזמתה של רות לצאת השדה ולהביא מזון לשתיהן. ואולי השתלשלות העניינים עוררה תקווה להתפתחות שהיא מעל ומעבר להישג הכלכלי שבלקט המוצלח של רות. למרות שהאפיודה הקודמת הסתיימה בקיפאון ובאכזבה, יש מקום ליוזמה מחודשת, אלא שהפעם הרעיון והתכנית הם של נעמי, והמטרה: גאולת המשפחה. אבל בדברי השכנוע מפרשת נעמי, כי היוזמה מכוונת בעיקר לטובתה של רות: "הלא אבקש לך מנוח אשר ייטב לך" (ג, א).

המעשה שיוזמה נעמי כדי לשבור את הקיפאון היה בלתי מקובל לפי הנהגים החברתיים שבישראל: נעמי הדריכה את רות לרחוץ, לסוך גופה בשמן, ללבוש שמלותיה ולרדת הגורנה ולהצטרף ולשכב למרגלותיו של בועז. שהיה זה מעשה בלתי מקובל, שאינו עולה בקנה אחד עם מידות הצניעות שבישראל¹⁹, משתמע מהחשש שנזכרותה תגלה ותתפרסם: "ותקם בטרם יכיר איש את רעהו ויאמר אל יודע כי באה האשה הגרן" (ג, יד)²⁰.

בדברי ההדרכה של נעמי – כדרך שסופרו על-ידי המספר – כלולות אמנם כל ההנחיות הטכניות למן הכנות שבבית ועד להוראות כיצד ומתי להצטרף לשכב למרגלותיו של בועז. ואולם המספר שותק ואינו שם בפי נעמי דברים שעל רות לומר לבועז באותו מיפגש. האם החיסרון מוסבר בסגנונו האליפטי של המספר, שהעדיף להניח לבקשת רות מבוועז שתהא מסופרת רק אחר-כך בנקודת שיא דרמטית: כאשר יוכח בועז כי אשה שוכבת למרגלותיו? או שמא כוונת המספר לומר, כי נעמי הדריכה את רות שלא לומר מאומה לבועז. אם כך כנראה נתכוונה נעמי, שבועז ימצא את עצמו בסיטואציה שכזו, ששוב לא יהא מסוגל להתחמק מבעיית הגאולה ויהא עליו לנקוט עמדה חד-משמעית לכאן או לכאן. לפי הסבר זה הונחתה רות להישאר פאסיבית, כלשון הכתוב: "והוא יגיד לך את אשר תעשין" (ג, ד). האינטרפריטאציה האחרונה נראית לי הולמת יותר את כוונת הסיפור.

משנחרד בועז ושאל לזהותה של האשה השוכבת למרגלותיו, השיבה לו רות: "אנכי רות אמתך..." (ג, ט). ואולם בהמשך דבריה סתתה מהוראותיה של נעמי: במקום להמתין ולהניח לבועז להתמודד עם הבעיה ולאפשר לו להדריכה את אשר תעשה, הרי רות קובעת דברים ברורים מה על בועז לעשות: "ופרשת כנפך על אמתך כי גאל אתה!" (ג, ט). בדרישה הישירה יש הד אירוני לברכתו של בועז בפגישתם

19 תפיסה שונה, המבליטה ברות דווקא את סגולת הצניעות, מיוצגת על-ידי המדרש המתארת את רות שהייתה לוקטת שיכלים נפולות במיושב והייתה משלשלת כליה (לבושה) כדי שלא תפגם צניעותה; אף לא הייתה משחקת עם הקוצרים; וכל זאת בניגוד למינהגן של שאר הקוצרות (עיין: ר"ר ד, ח; והשווה שבת ק"ג ע"ב). ואולם כנגד זה מדרש אחר רואה בה סימנים אופייניים למוצאה הנכרי ולהינוכה בתברה מואבית בה שררה גישה מתירנית בכל הנוגע ליחסים שבין לבינה (תפיסה העולה מסיפור חטא בני ישראל עם בנות מואב בבעל פעור). וזה לשון המדרש: "ותאמר רות המואבית גם כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדבקין. אמר רבי חנין בר לוי בודאי מואבית היא זו! הוא אמר וכה תדבקין עם נערותי, והיא אמרה עם הנערים אשר לי" (ר"ר ה, יא). אכן לפי פשוטו של סיפור נעמי אמנם טורחת מיד לתקן אותה: "טוב בתי כי תצאי עם נערותי..." (ב, כב), וכך אמנם עשתה: "ותדבק בנערות בעז..." (ב, כג).

20 ניכר הדבר מסיפור מעשה זה היסב אי נחת לחכמים ולפרשנים מסורתיים. עיין למשל לשון המדרש: "רבנן אמרי תחילת עיבורה לשם זנות וסופה לשם שמים שנאמר: 'ותרד הגורן ותעש' ר"ר ה, יד). והשווה גם הפירוש המיוחד לרש"י לג, ג.

הראשונה בשדהו: "ישלם ה' פעלך ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו" (ב', יב). רות מבקשת עתה גם את עזרתו של בשר ודם, הוא בועז, שיפרוש כנפו עליה, ולא ימתין שהדבר יבוא בדרך כלשהי מאת ה'.

דברי תשובתו של בועז כוללים שבח לרות, הבטחות והצגת בעיה. הוא פותח בשבח הדרישה: "ויאמר ברוכה את לה' בתי היטבת חסדך האחרון מן הראשון לבלתי לכת אחר הבחורים אם דל ואם עשיר" (ג', י). בדברי הערכה אלה לאישיותה של רות יש משום הד לדברי הערכה דומים אשר כוונו דווקא לבעוז: "ותאמר נעמי לכלתה ברוך הוא לה' אשר לא עזב חסדו את החיים ואת המתים" (ב', כ). עובדת היותם של שניהם גומלי חסד לחיים ולמתים²¹, ובשל כך גם "ברוכים לה'" הופכת אותם לזיווג מוצלח. כיצא בזה גם המחמאה שמעניק בועז לרות בהמשך: "כי יודע כל שער עמי כי אשת חיל את" (ג', יא) מגבירה את הציפיות לזיווגם של מי שהוגדר על-ידי המספר כ"איש חיל" (ב', א) עם מי שהוגדרה כ"אשת חיל". ולכאורה בועז מביטח למלא את מבוקשה: "ועתה בתי אל תראי כל אשר תאמרי אעשה לך" (ג', יא)²².

ואולם אחרי המחמאות, ההבטחות ודברי ההרגעה מציג בועז את הבעיה. הוא פותח במבוכה, שהמספר היטיב לתת לה ביטוי בגנוגומו של בועז: "ועתה... כי אמנם... כי אם גאל אנכי..." (ג', יב). הבעיה היא: "וגם יש גאל קרוב ממני". המספר שטיפח ציפיות לגישואי בועז ורות אינו מניח לקוראיו, שיהיו מתנחמים ומסתפקים בגאולה על-ידי גואל אחר. דומה, שרות עצמה מבושת ונכזבת וחפצה להסתלק. פעמיים מפציר בה בועז להשאר עד הבוקר: "ליני הלילה — חי ה' שכבי עד הבקר" (ג', יג). תשובתו של בועז, הכוללת דברי שבח, הבטחה, בעיה ונסיגות הרגעה, מעוררת את השאלה: מה טיבה של תשובה זו ומה מסתתר מאחריה? יש בה שני אלמנטים האופייניים להתחמקות ממילוי משאלה: 1. דחיית התשובה הסופית למועד מאוחר יותר. 2. הפניית המבקש למישהו אחר. אלמנטים אלה בצד דברי השבח, ההבטחה, ההרגעה וההפצרה ברות להישאר ולבסוף מתנת שש האיפה שעורים מחריפים את השאלה: האם בועז מתכוון להתחמק מאחריותו לפיתרון, אלא שהוא מנומס ונוהר לפנע ברגשותיה של רות²³; או שאמנם חפץ בועז בכל ליבו לגאול את רות ולהקים מחדש שם למשפחת אלימלך, אלא שנתקל בבעיה של אמת שיש להתחשב בה ולטפל בפתרונה — בעיית הגואל האחר.

אם כי המספר מכוון אותנו להערכה חיובית של בועז, הרי אצל גיבורות הסיפור, רות ונעמי, תוצאת אותו מיפגש לילי בגורן שנויה בחילוקי הערכות. בדרך מעניינת מאוד מוסר לנו המספר, כיצד מתארת רות את מיפגש הלילה בגורן וכיצד מעריכה היא את תוצאותיו. וזה לשון הסיפור: "ותגד לה את אשר עשה לה האיש. ותאמר שש השעורים האלה נתן לי כי אמר אל תבואי ריקם אל חמותך" (ג', טז-יז). המספר

21 השווה גם דברי נעמי שכונו לשתי כלותיה: "... יעשה ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים ועמדי" (א', ח).

22 והשווה היגד דומה באותה אפיוודה בדברי רות לנעמי: "כל אשר תאמרי אלי אעשה" (ג', ה). על דמיון זה ראה: ג. כהן (הני"ל בהערה 6), עמ' 38.

23 למעשה כבר המדרש עמד על הסקפטיות שנתעוררה ברות למשמע תשובתו של בועז. הדברים מובאים בשם ר' חגינאי: "אמרה לו (רות לבועז): 'בדברים אתה מוציאני'..." (תנחומא בהר, ח).

נותן בפיה של רות את כל השבחים, ההבטחות ודברי ההרגעה במשפט כוללני כל כך ואפילו סתמי באופיו: "את כל אשר עשה לה האיש"; וכנגד הכללה סתמית זו, הרי הפרט היחידי שזכה לתיאור הוא פרט שולי ובלתי חשוב – מתן שש האיפה שעורים. בטכניקת מסירה זו השכיל המספר ללמדנו, כי רות מעריכה את מיפגש הלילה בגורן ככישלון: היה זה מאמץ מרוכז ומסוכן, בלתי שיגרתו באופיו, שהביא לתוצאה זעומה, עלובה יחסית, ואירונית: שש איפה שעורים – ותו לא! ותיבת 'ריקים' – המצוטטת מפי בועז בהיגד: "אל תבואי ריקם אל חמותך" – מעלה הד אסוציאטיבי מדברי אכזבתה של נעמי בסיום האפיוודה הראשונה: "אני מלאה הלכתי וריקים השיבני ה'"/ (א', כא). רות, שמהירה כל-כך לשמות ולקוות בסיום היום הראשון לקציר, הפכה בתום הקציר להיות בעלת נסיון וזהירה יותר בציפיותיה. לאחר מיפגש הלילה בגורן היא סקיפטית מאוד בהערכותיה את הסיכוי לפתרון חיובי ברוח משאלות ליבה.²⁴

כנגד זאת נעמי, רבת הנסיון והמכירה את אורחות בית לחם ואת האיש בועז, מרגיעה את רות ומשדלתה, שלא להתפס לאכזבה פזיזה וליאוש מוקדם: "ותאמר שבי בתי עד אשר תדעין איך יפול דבר כי לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר היום" (ג', יח). השורשים 'שוב' ו'כלה', המשותפים לסיומי אפיוודה זו ולקודמתה, מבליטים דווקא את ההבדל: באפיוודה הקודמת ה'שייבה' בבית אחרי 'כלות' הקציר היא ישיבה של אכזבה: יחד עם הקציר כלתה ונכזבה גם התקווה. ואולם באפיוודה שלפנינו חילוקי ההערכות לגבי העומד להתרחש יוצרים מתח וציפייה לבאות: האם אמנם 'כלה' יסתיים העניין היום? וכיצד יסתיים הדבר ומי יזכה בגאולתה של רות? על-ידי בעיית הגואל האחר ועל-ידי חילוקי ההערכות שבין הכלה לחמותה היטיב המספר לשמור על המתח, ואף לקדם את ההתפתחות לקראת שיא חדש.

(ה)

בסיום האפיוודה הקודמת הניחנו המספר בתיאור חילוקי ההערכות שבין נעמי ובין רות ובישיבה המתוחה והציפייה לבאות. את האפיוודה הרביעית (פרק ד') פותח המספר בתיאור עליית בועז השערה. הפועל 'עלה' יש בו מן הדינמיות, ואולם מיד

24 דומה, שניתן להבחין בהתפתחות באישיותה של רות. בשתי האפיוודות הקודמות רות מצליחה היטב לכלכל את שיחתה עם נעמי מכאן ועם בועז מכאן. ואולם נראה שאחרי אכזבת סיום הקציר שבאפיוודה השנייה איבדה מעט רות מבטחונה העצמי. ויתכן מאוד שתביעתה הישירה והחד-משמעית מבעוז: "ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה" – תביעה מפורשת שהייתה בניגוד להדרכת נעמי להמתין לדברי בועז אשר יאמר לה מה תעשה – אינה נובעת אלא מחוסר ביטחון. רות הייתה מלאת תששות שמא האיש לא יגיב ולא יתייחס לבעיה שלפניו. לפיכך שינתה רות מהדרכת נעמי ותבעה מבעוז בפה מלא ובאורח "בלתי דיפלומטי" שיקיים את חובתו. שאכן ניכרים סימני חוסר ביטחון ברות עולה גם מדברי בועז החוזר ומכטיח לה לטפל בדבר אף חוזר ומפציר בה להישאר לצידו. ואף בדמותה, של נעמי ניתן להבחין בהתפתחות, אבל בכיוון הפוך, למן היאוש ואיבודן התקווה שבתיאור שיבתה לבית לחם, ומכאן ניכרת התפתחותה של תקווה וזהירה, ולבסוף יומה ואף בפיתרון נאות. תמורות אלה בדמויות העלילה מלמדות, כי אפסי שמוסכם, שאין הסיפור הקצר יכול לתאר אלא דמויות "שטוחות" ובלתי "כדוריות", בגלל קוצר מצעו, הרי במגילתנו ניתן להבחין מעט עומק בדמויות ואף במיטאמורפוזה שבאישיותן.

לאחר מכך מתוארת 'ישיבה' רבתי: הכל יושבים; בועז, הגואל והזקנים. יש באופי ישיבה זו משום הטעיה: בועז מתכנן במחושב השתלשלות עניינים שתביאנו לזכות בגאולתה של רות.

הצעתו של בועז לגואל בנוכחות הזקנים מתוארת כשני שלבים: בשלב הראשון הציע בועז לגואל קנייה וגאולה של השדה ורק בשלב השני הציע לגואל את רות ולהקים את שם המת על נחלתו. להצעה הראשונה הסכים הגואל ואולם משוכרחה בזו גם ההצעה השנייה סירב והניח זכותו לבועז. החוקרים מניחים, כי הסיטואציה בכללותה, לרבות הרקע המשפטי והסוציולוגי המשתקף ממנה, היו נהירים היטב למספר ולשומעיו, ועל כן סופר העניין בצמצום. ברבות הימים נותרו הדברים סתומים ורבו ההתחבטויות²⁵. לא נוכל כאן אלא להביא כמה שיטות עיקריות ובקיצור.

יוסף בן מתתיהו²⁶ מעריך כי הצעתו של בועז לגואל הייתה לרשת את השדה, שכן הגואל היה בעל זכות הירושה של אלימלך ובניו. אין תימה שהגואל הסכים. ואולם כאן לחץ עליו בועז באומרו, שאין לזכור רק את מחצית החוקים, אלא יש לעשות הכל לפיהם, ולפיכך אם הפץ הגואל לזכות בקרקע עליו גם לשאת את רות ולהקים את שם המת על נחלתו. כאן סירב הגואל והניח לבועז גם את הירושה וגם את האשה. לפי באורו של יוסף, היה בהצעה זו מרכיב של פיתוי: ירושת השדה, ובכל זאת סירב. אבל נראים הדברים שאופיו של הסיפור מכוון אותו להניח, שיותר משנתכוון בועז לשדל את הגואל לגאול, הוא נתכוון לסלק אותו מדרכו, כדי שיוכל לשאת את רות. אבל גם בלאו הכי קשים לשונות: "מכרה", "קנה", "גאל", אם אמנם מדובר כאן בירושה בלבד.

הצעה אחרת שפותחה על-ידי יעקב גיל,²⁷ מבוססת על קטעי פרשנות מסורתית ומורחבת כדי פירוש העומד בפני עצמו. לדעת גיל, לא היה דין יבום ברות. תביעתה מבוועז הייתה לקיום חסד המוטל על הגואל לשאת את קרובתו (חו"ל ראו בנישואי אשה קרובה מילוי חובה משפחתית). נעמי שמרה את השדה שקיבלו בירושה מבעלה הנפטר לצורך גדוניה לכלתה המסורה רות והתנתה, שהקרוב שירצה לשאת את רות יזכה גם ברכישת השדה. הגואל הסכים אמנם בתחילה לגאול את השדה, אך לא ניאות לשאת את רות, ולפיכך הפסיד את המקח; בועז שהסכים – זכה בו.

באורו של גיל מיישב הידורים רבים, אבל אינו נקי מקשיים אחרים הנובעים מכך שפרשה זו אינה מחוורת לגו כל צורכה. עצם החוקת השדה בידי נעמי אינה עולה יפה עם עיקרו של הסיפור על נעמי החוזרת ריקם, מגעת בעוניה עד פת לחם, ומניחה לכלתה לצאת וללקט עם העניים ולהיות נחשפת להשפלה ולפגיעות. נסיונו של גיל להסביר זאת בשמירת השדה כגדוניה אינו עונה על שאלות נוספות: מדוע לא מכרה חלק מהשדה? מדוע לא החכירתו? נוסף לכך פרק ג' עומד כולו בסימן גאולת האשה; גאולת השדה אפילו אינה נרמזת בפרק ג', והיא הפתעה השמורה לפרק ד'. ואולם לפי הצעתו של גיל מלכתחילה נכרכו גאולת השדה ונישואי רות כתנאי מפורש על-ידי

25 לסיכום הקשיים המשפטיים ראה: D. R. G. Beattie, The Book of Ruth as Evidence for Israelite Legal Practice, VT 24 (1974), p. 251—267, וכן פרושו של קמפל לפרק ד'.

26 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים (מהדורת שליט), כרך א, ספר ה, עמ' 174—176.

27 עיין: י גיל, מגילת רות, חוקיה ומנהגיה, ספר זר-כבוד, הוצ' החלחלה"ק, ירושלים תשכ"ח, עמ' 153—160.

[12] המבנה הספרותי, התפתחות העלילה ומלאכת המספר במגילת רות

נעמי, מדוע אין רות רומזת על הפרס שיינתן לגואלה? זאת ועוד פרק ד' עומד כולו בסימן יוזמתו ופקחותו של בועז, הדואג להסדיר את העניינים על הצד הטוב ביותר. הצגת הקשר שבין גאולת השדה ובין נישואי רות לגואל כ"המצאתה של נעמי למען הטבת מצבה של רות" (גיל, עמ' 155) נוטלת מהתיאור שבפרק ד' את חיוניותו הספרותית, מפני שהתיאור כולו עומד על כך שבוועז בפקחותו הוא הוא היוזם והוא הוא הקושר את העניינים יחדיו.

לפיכך אם באנו בכל זאת לקיים את הפירוש שהגאולה שבכאן היא גאולה וקנייה מידי נעמי, שירשה שדה ועומדת למוכרו, וזכות הגואל לקנותו בראשונה, בדומה לסיפור הנמאל וירמיהו (ירמיהו ל"ב),²⁸ הרי יש לומר, שבוועז בפקחותו הוא שקשר בין שתי הגאולות וכרכן זו בזו. אמנם מעיקר הדין אין קשר הכרחי בין השתיים, אבל בועז העלה הנמקה מוסרית, ההולמת את אופי החברה השבטית שבה נודעה חשיבות רבה לשמירת בית האב ונחלתו. קשה היה אפוא לגואל להפריד בין השתיים במעמד מכובד זה שבשער ובנוכחות הזקנים. גם הצעה זו בגיוניה השונים ניצבת בפני קשיים, והעיקרי שבהם הוא תיאורה של נעמי כבעלת נכסים. ניתן ליישב קושי זה בדוחק, ששדות המשפחה נתפסו בידי זרים ורק עתה הוחזרו לנעמי, בדומה למסופר במלכים ב, ח'. אין לבטל הצעה זו למרות קשייה, מפני שאין לקטע הסבר הנקי ממגרעות ומקשיים.

בדוחק ניתן גם להציע שהגאולה והקנייה שבכאן הם מידי אדם זר, בדומה לחוק המפורש בויקרא כ"ה, לפי הנחה זו, חלקת השדה נמכרה בעבר: כנראה על-ידי אלימלך נעמי שחיסלו עסקיהם ערב ירידתם לשדי מואב. בועז קורא אמנם בשמה של נעמי כמוכרת, מפני שמשניהם היא שנותרה בחיים והיא אולי גם בעלת הזכות לשוב ולזכות בשדה בבוא היובל. אפשר גם לומר שמכרה את השדה בשובה משדה מואב, ואולי כילתה ממון זה בקניית בית ובהוצאות השתקעות, אלא שהסבר זה אינו הולם את אופיו של הסיפור המתאר את חזרתה ריקם ואת מצבה הדחוק. זאת ועוד לשוני של הכתוב ב-ד', ט קובע בפשטות, כי אכן נעמי היא בעלת נכסי הנפטרים והקנייה מתבצעת עתה "מיד נעמי". רק בדוחק רב ניתן לומר, כי לא נותרו בידיה נכסים, והקנייה שבכאן היא רכישת זכויות הירושה, שחשיבותן רבה במיוחד לגבי חזרת השדות ביובל.

בין אם מדובר בגאולת שדה מיד נעמי, בדומה לסיפור הנמאל וירמיהו, ובין אם מדובר בגאולה מיד קונה זר, בדומה לחוק הגאולה המפורש בויקרא כ"ה, מה שברור הוא, שהגואל אמור לשלם במיטב כספו כדי לגאול את השדה. עתה יכולים אנו לחזור לניתוח האירוע ולצדדיו הספרותיים. בועז כרך את שתי הגאולות לא מפני שהן קשורות בהכרח זו בזו, אלא מפני שנתכוון להכביד על הגואל. הוא הציע לגואל לגאול את השדה. הגואל, שראה סיכויים שהשדה ישאר ברשותו אפילו בבוא היובל, מפני שכנראה לא יהיה המשך למשפחת אלימלך, הסכים לקנות את השדה. ואולם משכרך בועז קנייה זו בגאולתה של רות, בצרפו הנמקה מוסרית-שבטית וכוונה להקים את שם

28 פרשנים רבים נוקטים הנחות מוצא אלה כיסוד להסבר הקטע, ראה למשל: מ"צ סגל, חק ומשפט במגילת רות, בקובץ מסורת וביקורת, ירושלים, 1957, עמ' 177-185; פורשו של קמפבל לפרק ד'.

המת על נחלתו, הבין הגואל ששוב אין מדובר ברכישת שדה לצמיתות, אלא אדרבה, השדה יועמד לרשות הבן הבכור שיוולד מנישואיו לרות, והוא יפסיד את ממונו, ולא זו בלבד אלא בנים נוספים שיוולדו ממנה יחלקו בין בניו הקודמים בנחלתו ויש בכך משום השחתת נחלתו ופיצולה ליחידות קטנות בעתיד. אפשר גם שדעתו לא הייתה נוחה מנשיאת אשה נוספת, או אולי מצא פסול בנשיאת נכריה (בדומה לזה כבר הציגו חז"ל). מכל מקום, מצירוף סיבות אלה בחר הגואל לתת ביטוי מפורש רק לסיבת השחתת נחלתו, מפני שהיא לבדה נראתה לו כסבירה ומכובדת להעלותה במעמד זה לפני הזקנים והעם אשר בשער העיר. נמצינו למדים, שבועו פתח במתכוון בהצעת גאולת השדה, כדי לכרוך הפסד ממון בהצעה לגאולת רות. על-ידי תחבולה זו קיווה להכביד עוד יותר על הגואל ולגרום לו שיסתלק מזכויותיו.

מבחינה ספרותית עולה אפוא תמונת בועז כאיש נדיב, הריף ופיקח, היודע לכלכל היטב את עניינו. כנגד זו הגואל הוא האדם המצוי, הדואג לאינטרסים שלו, הוא אינו נכון למאמץ כספי לטובת נחלת אחרים, הוא חושש רק להשחתת נחלתו. עימות זה מבליט את רוחב ליבו של בועז, שניאות לשאת בנטל הכספי ובלבד לחזור ולהקים שם למשפחת הנפטרים.

נקודת התצפית (point of view) העקיפה של המספר מתבררת היטב בברכות הזקנים והעם מכאן ובברכת הנשים לנעמי מכאן. הזקנים מברכים את מי שנאמר בו "איש גבור חיל" אשר נשא את מי שנאמר בה "אשת חיל" בברכה: "ועשה חיל באפרתה". ואולם המספר מודע גם לדרך המיוחדת שבה נחגלגלו הדברים עד לסיזום, ובכלל זה גם לכך, שיוזמתה של נעמי, כמו גם שהייתה של רות במחיצת בו באותו לילה שבגורן, היו בניגוד למסורת הצניעות שבישראל. עקיפה של נוהג נמצאה גם בבעוזה שהערים על הגואל כדי לזכות בגאולה. הזקנים מברכים: "ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הורע אשר יתן ה' לך מן הנערה הזו" (ד', יב). ויש בברכה זו משום 'הכשר' בדיעבד למעשה, שכן גם תמר נהגה שלא בהתאם לכללי הצניעות, כאשר ישבה כקדשה ופיתתה את יהודה לבוא אליה. גם סיפור תמר מבוסס על הקדמת גואל בעל קירבה רחוקה (יהודה) על פני גואל קרוב יותר (שלה). ובדומה לזה הזכרת רחל ולאה, תוך הקדמת רחל הצעירה ללאה הבכירה, באה לרמוז שאף בזו לוו נישואיהן בתחבולה: יעקב עבד שבע שנים למען הצעירה, והערימו עליו ונמצא נושא את הבכירה, ובכל זאת – כך מטעימים הזקנים והעם – משתיהן נבנה בית ישראל וזכרי אבות ואמהות שבברכות הזקנים והעם הם סלקטיביים וכוונתם להבליט את נקודת התצפית של המספר הסולח לכל השלושה על שנוקקו לנהוג שלא על פי חגורות החברתיות המוסריות.

חתימה זו בברכות לכל שלושה גיבורי הסיפור משלימה אפוא את מעגלי העלילה השונים. אם באנו לסכם נוכל לומר, שהבעיה הטראגית, שנראתה לעתים כחסרת פיתרון, באה בסופו של דבר לכלל יישוב, והתוצאה הייתה אפילו מעבר לציפיות הכמוסות של הגיבורים²⁹. הדרך הייתה קשה ורבת חתחתים, ואולם יוזמתם ונכונותם

²⁹ המגילה מסיימת באילן היחש של בועז ומוסרת שממנו יצא דוד. מספר חוקרים הניחו שזו תוספת שאינה אורגאנית למגילה (למשל אייספלט במבוא, הנ"ל בהע' 1, עמ' 479 ואילך), ואולם לאחרונה גוברת הדעה לראות בזו את חתימתה האורגאנית של המגילה – עיין ויינפלד (הנ"ל בהע' 10).

[14] המבנה הספרותי, התפתחות העלילה ומלאכת המספר במגילת רות

של כל אחד מהשלושה להיטיב ולעשות חסד לזולת (לחיים ולמתים) הביאו בסופו של דבר לכלל פיתרון ואפילו הרבה למעלה מזה!
 על יסוד הניתוח הספרותי נראה לנו, כי אכן בשורת המגילה היא שלצירוף של חסד, מסירות ויוזמה, ה' שולח את עורתו וברכתו, ואפילו טראגדיות אישיות קשות עשויות לבוא לכלל פיתרון. בואת מצטרפים אנו לשורה ארוכה של ראשונים ואחרונים שראו את נושא החסד וגמולו כעיקר כוונתה של המגילה³⁰.

30 דעה זו באה כבר במדרש: א"ר זעירא מגילה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה לא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים (ר"ר ב', טו). תפיסה זו מקובלת על רבים מהפרשנים החודשים — ראה למשל ספריהם של האלם וקמפבל הנ"ל בהע' 1, 15.

מ ק ר א י ק ד ש

חמשה חמשי תורה וקריאתם

ספר שלמה רוזובסקי:

הדקדוק המוסיקלי של קריאת התורה.

הסדרות: נצבים, וילך, האזינו בתוינגינה.

מחקרים על קריאת התורה ועל ארץ-ישראל.

שניאור-זלמן צייטלין — חיים בר-דיין

456 עמודים. המחיר בארץ 300 ל"י, בחו"ל \$20

מגלת אסתר וקריאתה

מסה, דקדוק מוסיקלי, כל המגלה בתוינגינה.

192 עמודים. המחיר בארץ 150 ל"י, בחו"ל \$10.

ההפצה

ד"ר ש"ז צייטלין

רח' אמשטרדם 7, תל אביב, טל' 03-225853